

cu alte prilejuri. În această privință ar fi de remarcat discuțiile în legătură cu data pătrunderii și circulației denarului roman în Dacia, etapele acestui proces, precum și importanța problemă a monedelor geto-dacice de tip roman republican respectiv Tilișca. Se poate afirma că în această direcție autoarea a adus o contribuție prețioasă, ca urmare a analizei unui mare număr de tezaure, atât din Dacia, cât și din afara granițelor ei. O subliniere specială am dori să facem în legătură cu eforturile, în bună măsură încununată de succes, ale autoarei în munca depusă ani de zile de a găsi căile prin intermediul cărora se poate ajunge la recunoașterea monedei locale de tip Tilișca de cea emisă în atelierelor din Italia. Problema este dificilă și va comporta și pe viitor cercetări susținute, dar care își găsește în această lucrare o temelie deloc de neglijată.

Mai puțin elastică ni se pare poziția autoarei în legătură cu data pătrunderii denarilor romani în Dacia. Există încă dificultăți care nu ne dau dreptul să vorbim cu atita certitudine despre existența acestui proces în forma sa organizată chiar de la sfârșitul secolului al II-lea î.e.n. Să nu uităm că la această dată, ca și la începutul secolului I î.e.n. piața din Dacia era încă dominată de moneda geto-dacică de tip macedonean, iar data de emitere a denarilor nu trebuie suprapusă cu cea a circulației lor în Dacia. Este adevărat că nu este deloc simplu să se facă precizări demne de luat în considerație fără rezerve, deoarece adesea, descoperirile numismatice în loc să vină în sprijinul lămuririi acestei spinoase probleme, nu fac decât să creieze dificultăți.

Desigur, pătrunderea și circulația monedelor romane republicane în Dacia reprezintă un proces deosebit de însemnat pentru economia și istoria geto-dacilor. Maria Chițescu scoate în evidență valoarea documentară a descoperirilor numismatice în această privință, dar o insistență mai mare și mai accentuată asupra problemelor de ordin economic și a consecințelor istorice, ca și asupra rolului jucat de raporturile daco-romane în procesul romanizării s-ar fi dovedit utilă, faptul acesta venind în sprijinul valorii și importanței lucrării și al materialului studiat.

O analiză demnă de subliniat a făcut autoarea asupra greutăților denarilor din Dacia, analiză ce presupune o muncă minuțioasă și de lungă durată, care este însoțită de numeroase diagrame de un deosebit interes pentru întreaga studiere a problemei monedei romane republicane din Dacia. Conclu-

ziile ce se degajă dintr-o asemenea cercetare au implicații asupra celorlalte aspecte de circulație și chiar a cronologiei denarilor descoperiți în Dacia. Urmărirea greutății acestora este unul din criteriile pe baza cărora se pot întrevedea unele diferențe între originalele romane și copiile lor fidele din Dacia.

Ultimul capitol al considerațiilor, respectiv al primei părți a monografiei, nu se leagă întru totul de subiectul lucrării. De fapt el are în vedere, în primul rând, situația monetară geto-dacică de tip macedonean, deci anterioară perioadei cercetate, și, în parte, a celei referitoare la dacii liberi de la est de Carpați, din secolele II—III e.n. Uniunile de triburi din epoca anterioară lui Burebista, ca și organizarea dacilor liberi de la est de Carpați din secolele II—III e.n. sînt considerate de autoare ca fiind formațiuni politice de caracter statal. Concluzia aceasta ni se pare grăbită și puțin convingătoare, ceea ce ne determină să nu ne numărăm printre adepții ei.

Partea a doua a lucrării, care cuprinde, așa cum am menționat, catalogul tuturor descoperirilor de denari romani din Dacia, constituie partea cea mai cuprinzătoare și cea mai solidă a lucrării. Pentru alcătuirea acestui catalog, autoarea nu s-a rezumat doar la o simplă înregistrare a descoperirilor. Depășind această fază de lucru, M. Chițescu a procedat la identificarea și clasificarea tuturor descoperirilor mai vechi după noile cataloage, punînd astfel la dispoziția cercetării un material prelucrat și actualizat din punct de vedere științific. Catalogul în totalitatea sa, împreună cu hărțile de răspundere a descoperirilor, ne dau o imagine a economiei Daciei din vremea lui Burebista și a potențialului său economic și politic.

În încheierea acestei prezentări cu caracter general, în care n-am inclus unele observații mai de amănunt, am dori să subliniem o dată în plus valoarea deosebită a lucrării Mariei Chițescu, care se impune, atât prin proporții, prin importanța materialului documentar, precum și prin problemele de ordin numismatic și istoric pe care le abordează. Lucrarea reprezintă fără îndoială o contribuție de seamă la istoria Daciei din ultimele două secole dinaintea de cucerirea romană și în special a celei din epoca lui Burebista.

C. Preda

SILVIU SANIE, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei* (Secolele II î.e.n. — III e.n.), Iași, 1981, Ed. Junimea, 264, p., 76 planșe.

Cartea eruditului istoric și arheolog ieșean Silviu Sanie tratează unul din cele mai importante capitole ale istoriei vechi a țării noastre și anume romanitatea Moldovei, ca fundament al etnogenezei poporului român. Dacă la această lucrare mai adăugăm pe cea a numismatului Virgil Mihăilescu-Birliba *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980, în *Bibliotheca Historica Romaniae*, viitoarea apariție a lucrării lui I. Ioniță, tratînd despre romanitatea tirzie tot în Moldova, precum și cea a lui D. Gh. Teodor referitoare la aceeași provincie românească din secolele VII—XII realizăm că școala moldoveană de arheologie, înțelept condusă de profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița, și-a adus din plin aportul — și desigur e-o va face și în continuare — la fundamentarea științifică a celor mai importante probleme ale Moldovei în mileniul I e.n.

Produsul unei viziuni aparținînd unui autor cu o vastă cultură clasică, planul lucrării pe care o prezentăm este el însuși un exemplu de echilibru și de armonie. După o firească introducere în problemă — extrem de complexă cum vom vedea îndată — autorul discută rînd pe rînd raporturile

Moldovei cu lumea romană înainte de cucerire, apoi nucleul principal al lucrării — așezarea de la Barboși — după cucerire, cultura romană de pe întreg cuprinsul Moldovei, și, în sfîrșit — cum ar fi putut oare să n-o facă un specialist atât de apreciat —, o trecere în revistă a religiei din aceeași provincie în epoca romană.

Capitolul de introducere istorică debutează cu un paragraf închinat analizei surselor scrise privind perioada secolelor II î.e.n. — III e.n. în Moldova sau, mai exact spus și din păcate doar, la Dunărea de Jos. După primele contacte cu romanii — greu localizabile, după cum spunea, în Moldova — este analizat momentul expansiunii statului lui Burebista în ale cărui acțiuni „este de presupus că populația dacică din cetățile de pe teritoriul Moldovei a avut un rol însemnat (p. 14)”. Remarcăm prudența cu care autorul tratează problema (S, Z) Argedavei — considerată totuși ca o reședință a lui Burebista, ceea ce e greu de demonstrat — „menționată și în acest cadru doar pentru varianta moldovenească a interpretării (p. 15)”, ca de altfel și aceea a localizării regatului lui Dicoemes. Tot astfel S. Sanie se îndoiește — și bine face —

de o extensiune a puterii romane în vremea lui Silvanus Aelianus sau și mai încoace, în vremea lui Domitian, papi-rusul Hunt fiind dat de autor între 100—110, după R. Syme, ceea ce înseamnă că Piroboridava — localizată, după N. Gostar, la Barboși și nu la Poiana, cum continuă să o creadă doar R. Vulpe — n-a făcut parte din Imperiu decât din vremea lui Traian. Paragraful se încheie cu comentarii privind rolul costobocilor și apoi al carpilor colonizați mai târziu — după numeroase lupte — în Imperiu.

Paragraful închinat „Istoriografiei problemei relațiilor romane cu populația dacică de pe teritoriul Moldovei” conține o pe cit de frumoasă pe altă de utilă trecere în revistă a opiniilor despre această chestiune începând cu cronicile slavo-române din secolele XV—XVI, apoi cu Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, Gh. Săulescu, Mihail Kogălniceanu, A. D. Xenopol, Dimitrie Onciul și în sfârșit Nicolae Iorga. Ideea latinității limbii românești, a continuității romanice — ulterior și aceea a continuității daco-romane — străbat ca un fir roșu toată această istoriografie constituind jaloane pe care arheologia n-a avut decât să le confirme în chip strălucit. Un Vasile Pârvan, Radu Vulpe sau Nicolae Gostar au adus rind pe rind argumente în favoarea romanității „moldovene”, lucid departajată de autor între sudul cucerit și colonizat, despre restul teritoriului moldovenesc „sigură fiind doar prezența culturii materiale romane, indiciu al unor relații economice, *verosimilă* răspîndirea limbii latine și a unor culte”.

După o utilă încadrare a teritoriului moldovenesc în contextul istorico-arheologic al secolelor II î.e.n. — I e.n. cu menționarea marilor cetăți geto-dacice de la Barboși, Poiana, Brad, Răcălău, Bitca Doamnei etc. și a raporturilor culturii geto-dacice cu bastarnii și apoi sarmații se trece la analiza importurilor romane în perioada dinaintea cuceririi Daciei. Sint adunate în acest scop pentru prima oară toate măturile prezenței romane dintre secolele II î.e.n. — I e.n. (ceramică, obiecte de metal, de sticlă și monede) despre fiecare din ele făcîndu-se ample comentarii și indicîndu-se bibliografia adecvată, autorul dovedind o indiscutabilă familiaritate cu toate categoriile de materiale prezentate. Dintre ele, i-am atras atenția însă asupra figurinei de la Barboși (pl. 8/3a — b) care pare să-și găsească analogii la Histria în depozitul pe care l-am publicat în SCIV, 18, 1967, 2, p. 243—268 dar care s-ar data în secolul II e.n. Interesantă ne pare harta de pl. 5 unde descoperirile de importuri romane din secolele II î.e.n. — I e.n. se concentrează pe cursul mijlociu și inferior al Siretului, zonă — paradoxal — mai săracă în măturii pentru perioada secolelor II—III e.n. fiind centrul de greutate se muta ceva mai la nord. Autorul este de părere că în momentul cuceririi Daciei de către Traian — și nu mai devreme cum au crezut unii cercetători — davele moldovenești își încetează existența. Acum ia ființă

castrul de la Barboși căruia i se dedică o amplă analiză (descrierea complexelor arheologice, unitățile militare care au staționat aici, inscripțiile, ceramica dacică și apoi cea romană). Dacă adăugăm la aceste considerații pe cele referitoare la cultele și credințele din sudul Moldovei realizăm că ne aflăm în fapt în fața unei monografii a acestei importante așezări, un „cap de pod” spre teritoriul extraprovincial, care merită desigur o asemenea prezentare. Nu este locul firește aici să reluăm problematica acestui castru așa cum, nu ne îndoim, o vor face alți cercetători care dispun acum de întreg materialul adunat și sistematizat. Și chiar dacă vor exista diferențe de opinii, este sigur că discipolul profesorului Nicolae Gostar, care a condus multă vreme săpăturile de la Barboși, și-a îndeplinit în felul acesta o pioasă îndatorire față de unul dintre cei mai autentici cercetători ai istoriei vechi a patriei noastre.

Castrul de la Barboși ține fără îndoială de sistemul defensiv al Moesiei Inferior, dar semnificația lui majoră constă în focarul de romanizare pe care l-a constituit timp de trei secole pentru Moldova (este de altfel și motivul pentru care nu l-am tratat decât tangențial în lucrarea *Viața economică în Dobrogea romană*). I-a revenit, de drept, lui Silviu Sanie să trateze acest amplu subiect, fie pe plan local, la Barboși, cînd discută coabitarea daco-romană, fie pe ansamblu întregii Moldove, cînd analizează cultura materială romană în sudul Moldovei — considerat roman — și apoi în lumea daco-carpică. Capitolul respectiv tratează deci, cum se înțelege, toate dovezile de cultură materială romană dintre secolele II—III e.n. din Moldova, constituind o continuare a analizei efectuate asupra aceleiași zone în perioada dinaintea cuceririi.

Cu acest bagaj faptic — sistematizat pentru întâia oară — S. Sanie are posibilitatea să diversifice, să nuanțeze și să fundamenteze trăsăturile principale ale procesului de romanizare din Moldova, schițat doar de autor în finalul introducerii istorice. Cucerirea Daciei (precedată de cea a Dobrogei) a obligat pe romani la „stingerea principalelor focare de rezistență în întreaga Dacie a lui Decebal” dar și la „menținerea ținuturilor Moldovei necolonizate ca piață de desfacere și sursă de materii prime” (p. 226) ca și în perioada anterioară. Pornind de aici autorul distinge sudul romanizat de autorul Moldovei unde „influența culturii materiale romane este evidentă în toate așezările” și unde „romanizarea continuă în secolele următoare după ruperea limesului prin contactul direct cu populația romanizată” (p. 227) și; în sfârșit de nordul costobocic, mai puțin supus influențelor romane.

Cu toate aceste diferențe zonale, populația Moldovei s-a reunit nu odată în fața migratorilor care „n-au mai putut modifica structural transformările etno-culturale, în stînga Dunării, desfășurate sub egida Romei” (p. 228).

Al. Suceveanu